

Dinî Otorite ve Mistisizm*

Gershom Scholem

Çeviren: Salih Çift

Prof. Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Ana Bilim Dalı

Bursa/Türkiye

sacift@uludag.edu.tr

<http://orcid.org/0000-0003-3675-4608>

Zaman zaman, aşkın olana yönelik ferdî gayretleri münasebetiyle tarihsel düzlemin dışında ve ötesinde yaşayan mistiklerin bu deneyimlerinin, tarihsel tecrübeyle ilişkisi olmadığı söylenir. Bazıları bu tarihsel olmayan yönelime hayranlık duyarken, diğerleri onun mistisizmin aslî zayıflığı olduğuna hükmederler. Her ne şekilde olursa olsun, bunun dinler tarihini ilgilendiren yönü, mistiğin derûnî tatmini değil, onun tarihsel olan dünyaya etkisi yanında yaşadığı dönemdeki dinî hayatla ve toplumuyla olan çatışmasıdır. Bununla birlikte, şayet mistisizmle dinî otorite arasında sıklıkla cereyan eden bu gerilimi anlamak istiyorsak mistisizm hakkında bazı temel gerçekleri hatırlamamız gerekir.

Mistik, dolaysız ve kendisine göre gerçek, ilâhî, mutlak hakikatin tecrübeyle desteklenmiş olan, ya da en azından böyle bir tecrübeyle ulaşmak için çabalayan kişidir. Bu (tecrübe) ani bir aydınlanma yoluyla gerçekleşebileceği gibi, uzun ve çoğunlukla özenli hazırlıklar neticesinde de vuku bulabilir. Tarihsel bakış açısıyla hareket edildiğinde, ilahî olana yönelik mistik arayış belli bir gelenek çerçevesi dâhilinde gerçeklik kazanır. Öyle görünüyor ki bunun istisna-

Geliş Tarihi/Received Date: 31.12.2019

Kabul Tarihi/Accepted Date: 07.06.2020

Çeviri Makale/Translated Article

Atıf/Citation: Scholem, Gershom. "Dinî Otorite ve Mistisizm". çev. Salih Çift. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 29/1 (Haziran 2020), 361-378.

* Bu makale, Gershom Scholem'e ait, "On the Kabbalah and its Symbolism" (New York: Schocken, 1969) isimli kitabın 5-32 sayfaları arasındaki "Religious Authority and Mysticism" isimli bölümün tercümesidir. Tercüme esas metinde öz, anahtar kelime ve kaynakça bulunmamaktadır. Çevirmen tarafından metne ilave edilen kelimeler metinde köşeli parantezde; dipnotta ise Ç.N kısaltması ile belirtilmiştir.

ları bütün geleneksel bağlardan soyutlanmış olan modern zamanlarla sınırlıdır. Her nerede böyle bir gelenek hüküm sürmekteyse, mistiğin doğumundan uzun süre önce, orada belli bir dinî otorite birçok nesilden beri toplum tarafından kabul görmüş durumdadır. Bu otorite topluma, kendi aslî deneyimini yorumlayan ve böylelikle topluma kendisini ifade etmesi noktasında yardım etmiş olan -ki onu bir konuşma edasıyla ifadeye büründürmüştür- söz konusu bireyler arasındaki karşılıklı değişim sayesinde gelişmiştir. Şu halde, burada bu gelenekten devralınmış olan bir değerler skalası mevcuttur. Yine burada bir doktrinler ve dogmalar bütünü vardır ki, bunlar toplumun dinî tecrübesiyle ilgili otantik beyanlar olarak kabul edilir. Buna ilave olarak, kendileri vasıtasıyla dinî hayatın değerlerinin nakledildiği ve bunun ruh halinin ve ahenginin ifade edildiği bir ritüeller ve gelenekler bütünü de orada mevcuttur.

Bu otorite birbirinden farklı araçlarla donatılmış olabilir. Bunlar özellik itibariyle ya kutsal kitap gibi gayr-ı şahsî (impersonal), ya da -Katolik inancında neyin Katolik geleneği ile karşılaştırılabilir olduğu noktasında son sözü söyleyen Papa örneğindeki gibi- bütünüyle şahsî olabilirler. Bu otorite her iki türün karışım ve kombinasyonundan ibaret olabileceği gibi rahiplerden veya başka dindar şahıslardan müteşekkil bir meclisin uzlaşısı ilkesine de dayandırılabilir; hatta -İslam'da olduğu gibi- söz konusu topluluk, kararlarını oluşturmak veya değerlendirmek amacıyla somut anlamda bir araya gelmek mecburiyetinde bile olmayabilir.

Bir mistik bu tür geleneksel kurumlar ve otorite çerçevesi dâhilinde faaliyet gösterir. Şayet o bu durumu kabul eder ve toplumu değiştirme gayesiyle herhangi bir teşebbüste bulunmaz, kendi özgün tecrübesini başkalarıyla paylaşma endişesi olmaz ve huzuru ilahî olana dalmak suretiyle yalnızlıkta bulacak olursa bu durumda ortada herhangi bir sorun yok demektir. Zira böylesi bir durumda onu başkalarıyla karşı karşıya getirecek hiçbir şey söz konusu değildir. Bütün dinlerde bu tür gâib/gözlerden irak mistikler var olagelmıştır. Son asırların Yahudi mistisizmi, her nasılsa, sıradan insanlar açısından büyük bir çekiciliği olan son derece etkileyici bir tür "*gizli ermiş*" (nistar) üretmiştir. Talmudik dönemlere kadar geriye giden bir geleneğe göre, her nesilde, dünyanın dayanağı olan otuz altı erdemli adam bulunur. Bunların tabiatlarının bir parçası olan belirsizlik/bilinmeme durumu şayet ortadan kalkacak olsa, onlar bir hiç olurlardı. Bunlardan biri muhtemelen Mesih'tir ve o, yalnızca zaman mefhumu onun için bir anlam ifade etmediğinden dolayı gizli kalır. Özellikle Doğu Avrupa Hasidimleri arasında, sonraki nesiller bu son derece müphem insanlar hakkında sonu gelmez efsaneler uydurmuşlardır. Bunların faaliyetleri, tamamıyla toplumun bilgi sınırlarının ötesinde hareket ediyor olmaları sebebiyle, bütün halka özgü eylemlerdeki belirsizliklerden de azadeydi. En yüce anlamıyla *gizli ermiş* (hidden saint) dini şahsî bir iş haline getirir ve o tanımı gereği diğer insanlarla iletişimi engellenmiş olduğundan, bütün toplumsal sorunların tesirinden de azade kalır.

Fakat, gelin hiçbir hata yapmayalım. Bu sessiz ve belirsiz ermişler son derece değerli olsalar da, dinler tarihi onlarla ilgilenmez. Zira o, insanların birbirleriyle iletişim içine girdiklerinde meydana gelen hususlarla meşgul olur. Mistikler bahis konusu olduğunda ise, bu türden bir ilişkinin sorun oluşturduğu kabul edilmektedir. Bir tarihçinin nazarında, mistisizm olarak bilinen bu dinî fenomenin esası, mistiklerin kendi “yollarını” kendi aydınlanmalarını, kendi deneyimlerini başkalarına nakletme teşebbüslerinden ibarettir. İşte bu teşebbüsler evresinde mistisizm dinî otoriteyle çatışmaya başlar.

Mistiklerin mütemadiyen yeni bir şarabı eski bir şişeye doldurmaya çalıştıkları söylenir ki, bu tam da İncillerdeki meşhur bir bölümün yapmamamız için bizi uyardığı şeydir. Bana öyle geliyor ki, bu özlü ifade tam yerinde ve son derece doğrudur. Nasıl olur da bir mistik, muhafazakâr, dinî otoritenin savunucusu ve yorumcusu olabilir? Nasıl olur da o, Katolikliğin büyük mistiklerinin, Gazzâlî gibi büyük sûfîlerin ve Yahudi Kabalistlerinin çoğunun yaptığını yapabilir? Bu sorunun cevabı şudur: Anlaşıldığı kadarıyla bu mistikler, geleneksel otoritenin kaynaklarını yeniden keşfetmektedirler. Bu otoritenin kadim temellerinin farkına vardıklarında ise, bunu değiştirme hususunda hiçbir arzuları kalmaz. Aksine onlar, en katı anlamıyla onu korumaya çalışırlar.

Mistisizmin muhafazakâr fonksiyonu, mistik tecrübenin iki yönünün var oluşu gerçeği sayesinde mümkün olmaktadır. O bizzat kendi içerisinde aslı olarak şekilsizdir. Tanrı'yla ne kadar yoğun ve derin bir bağlantı tecrübe edilirse, onun o kadar az şüphe duyulan objektif tanımlaması olur, zira kendi tabiatı sayesinde o -her tanımlamanın önceden varsaydığı- süje ve obje kategorilerini aşar. Diğer taraftan, bu tür bir tecrübe farklı şekillerde de yorumlanabilir -bir başka deyişle o farklı anlamlara bürünmüştür. Bir mistik, kendi tecrübesini izah etmek ve açıkça dile getirmek istediğinde, özellikle de bunu başkalarına aktarmaya kalkıştığında, ister istemez geleneksel sembollerden ve fikirlerden oluşan bir çerçeve dâhilinde bunu yapmaktan kendini alamaz. Bunun öyle bir yönü vardır ki, mistiğin bunu olması gereken şekliyle ve bütünüyle her zaman ifade edemeyeceği muhakkaktır. Bununla birlikte o yine de kendi tecrübesini aktarmaya teşebbüs edecek olursa -ki yalnızca bu şekilde davranması sayesinde o kendisini bize tanıtabilir- o takdirde, söz konusu tecrübesini, kendisinden önce ihdas edilmiş olan bir dil, imajlar ve kavramlar dâhilinde ancak yorumlayabilir.

Burada olduğu gibi, mistik tecrübe hiçbir kalıba sokulamaz olduğundan, ilke olarak, onun şeklini alabileceği formlar için de hiçbir sınır söz konusu değildir. Yolculuklarının başlangıcında mistikler kendi deneyimlerini duyu dünyasından alınma formlarla tanımlama eğilimindedirler. Daha sonraki aşamalarda ise, bilincin farklı düzeylerine uygun olarak, bu tabii âlem geri planda kalır ve bu “doğal” formlar tedricî olarak yerlerini özel mistik yapılara bırakırlar. Neredeyse bildiğimiz bütün mistikler bu tür yapıları ses ve ışık konfigürasyonları şeklinde tasvir ederler. Daha sonraki aşamalarda, yani mistiğin tecrübesi nihaî

formsuzluk durumuna doğru ilerlerken, bu yapılar (bu yapılarda, geleneksel dinî otoriteye ait semboller önemli bir bölümü teşkil ederler) sıra kendilerine geldikçe ortadan kalkarlar.

Şu halde, mistiğin, hâkimiyeti altında yaşamak durumunda olduğu dinî otoriteye ait bu teoloji ve semboller onun mistik tecrübesine dışarıdan girmiş olup kendisinden kaynaklanmamıştır.¹ Diğer taraftan mistisizm bir başka çelişik yöne daha sahiptir: Bir mistik, kesinlikle ne ise o olduğundan, kendi tecrübesinin objesi ile doğrudan, üretken bir ilişki içerisinde olduğu için o, içinde yaşadığı geleneğin muhtevâsını dönüştürür. O, yalnızca geleneğin muhafaza edilmesine katkıda bulunmakla kalmaz, aynı zamanda onun gelişmesine de yardımcı olur. Yeni gözlerle bakıldığında, eski değerler yeni anlamlar kazanır. Hatta öyle ki, mistiğin yeni bir anlam verme gibi bir niyeti olmadığı ya da herhangi yeni bir şey yaptığının dahi farkında bulunmadığı durumlarda bile bu böyledir. Hakikaten de, bir mistiğin kendi özel tecrübesini anlayıp yorumlaması, onun şimdiye kadar desteklemiş olduğu dinî otoriteyi sorgulamasına bile yol açabilir.

Aynı tecrübe bir durumda muhafazakâr bir tavra yol açarken bir başkasında tamamen zıt bir tutumu besleyebilir. Bir mistik, kendi görüşü aynı otoriteden kaynaklanıyormuş gibi gözüktüğünden, otorite tarafından belirlenmiş olanın yerine kendi görüşünü koyabilir. Bu durum, bu tür mistiklerin kendi tecrübelelerini aktardıkları sembollerini benimseyen belli mistiklerin ve grupların devrimci karakterlerinin nedenini izah etmektedir.

Bazen devrimci bir mistik, peygamberin nâil olduğu lütfâ mazhar olduğu iddiasında bulunur ve kendi toplumunu yeniden şekillendirme gayretlerinde peygambere ait bir fonksiyona sahip olduğunu ileri sürer. Fakat peygamberin aldığı vahiy ile mistik tecrübe aynı (şey olarak) kabul edilebilir mi? Arapların ve Yahudilerin ortaçağ felsefesi bunun olabileceği görüşünü destekleme eğilimindedir –ki bu çok şaşırtıcı olmasına rağmen kabul edilemez değildir. Bu durum sistematik Yunan düşüncesi eğitiminden geçenlerin İncil kaynaklı nübüvvet fenomenini böyle görmeleri sonucunu doğurmuştur. Bununla birlikte peygamberlik, eskiden beri anlaşılabilir olduğu üzere tamamıyla mistisizmden farklı bir şeydir. Peygamber, apaçık bir mesajı iletirken ve bazen aynı derecede apaçık bir görüntüyü (vizyon) müşâhede ederken (ki o bunu daima net bir şekilde hatırlar) mistiğin tecrübesi, doğası gereği, belli belirsiz ve anlaşılamazdır. Hakikaten de bütünüyle mistik tecrübenin tanımlanamaz, aktarılamaz karakteri, bizim onu anlamamızın önündeki en büyük engeldir. O basit bir şekilde ve bütünüyle bariz imajlara ya da kavramlara dökülemez ve çoğunlukla da –hatta sonrasında bile- kendisine olumlu bir muhteva sağlama çabalarını imkânsız kılar. Her ne

¹ Ben bu formülasyonu, G. A. Coe'ye borçluyum, bk. G. A. Coe, "The Sources of the Mystic Revelation", *Hibbert Journal* VI (8-1907), 368.

kadar pek çok mistik bu türden bir ifade/tercüme işine, kendi tecrübelerine bir şekil ve vücut kazandırmaya teşebbüs etmişse de, mistiğin söylemek durumunda olduğu şeyin merkezi daima, mistiği kendi dinî dünyası ve onun değerlerini anlama üzerine sevk eden, şekilsiz bir deneyim olarak kalır. Onun kendi dinî otoritesi ile olan ilişkisini belirleyen bu diyalektiktir ve ona kendi anlamını veren de yine odur.

Devrimci mistiklerin en radikal olanları, dinî otoriteyi yeniden yorumlamak ve dönüştürmekle kalmayıp, aynı zamanda kendi tecrübeleri üzerine bina edilmiş yeni bir otorite tesis etmeyi arzu edenlerdir. Aşırı vakalarda onlar, her türlü otoritenin üstünde buldukları iddiasıyla kendi anlayışları doğrultusunda hareket edebilirler. Orijinal tecrübenin şekilsizliği bütün bir şeklin, hatta bunun yorumunun bozulmasına/dağılmasına bile yol açabilir ki bu durum nihilist mistik (denilen) sınır vakayı anlamamızı sağlayan bir gerçektir. Bütün diğer mistikler, derûnî mistik karışıklıktan forma doğru geri giden yolu bulmaya gayret ederler ki bu yol aynı zamanda topluma giden yoldur. Tecrübesinde bütün şekillerin yerle bir edilmesi en üstün değer halini almış olan nihilist mistik ise, diğer mistikler gibi yeni bir form inşa etmek amacıyla bunu bir teşvik unsuru olarak görmek yerine, diyalektik olmayan bir ruh hali içerisinde bu formsuzluğu korumaya çabalar. İşte burada, otorite adına bütün dinî otorite tahrip edilir: Bu noktada biz en yalın haliyle mistisizmin devrimci yönüyle karşı karşıya bulunmaktayız.

II

Mistisizmle dinî otorite arasındaki ilişki incelenirken, dinî otoritenin, vahiy ürünü metinler olan Kutsal Kitaplarda belirginleştiği durumlarda ne olduğuna bakmak bilhassa öğreticidir. Bu tür durumlarda olan kısaca şudur: Kutsal metinler kendi biçimlerini (şekil/yapı) kaybeder ve mistik için yeni bir şekil alırlar: Vahyin kesin, açık, yanılmaz sözü mistik için sınırsız anlamlarla dolu hale gelir. En yüksek otoriteyi ifade eden kelime adeta mistiğin tecrübesini kabul etmek üzere açılır. Bir Hasidîk mistik olan Koretzli Rabbi Phineas *Rabbi Shim'on patah* ("Rabbi Simeon [konuşmasını] Kutsal metnin bu âyetiyle açtı"; Rabbi Simeon ben Yohai'nin mistik yorumları ve konuşmaları *Zohar*'da bu sözlerle takdim edilmektedir.) "Rabbi Simeon Kutsal metnin bu ayetini açtı/şerh etti" şeklinde tercüme ederken bunu son derece kesin bir şekilde dile getirmiştir.

Mistik açısından bu metinlerin kutsallığı, bunların kesinlikle bu tarz başkalaşıma açık oluşlarında yatmaktadır. Tanrı'nın sözü sınırsız olmalıdır, ya da başka bir ifadeyle, mutlak söz kendi içinde anlamsızdır ama aynı zamanda o anlama gebedir. İnsan bakışı altında o, sonsuz sayıda anlam katmanlarına işaret eden, önemli, sınırlı şekillere bürünür. Bu nedenle, bu yeni vahyin mistiğe sağladığı mistik yorum bir anahtar özelliğine sahiptir. Bu anahtarın kendisi kaybolabilir fakat onu aramaya yönelik güçlü bir arzu canlı kalır. Bu tür mistik dürtülerin kaybolma noktasına doğru azalmaya başlıyor gibi gözüktüğü zaman-

larda bile onlar hala Franz Kafka'nın çalışmalarında büyük bir gücü muhafaza etmeye devam ederler. Onlar bunun aynısını yedi yüz yıl önce Talmudik mistikler arasında yapmışlardı. *Mezmurlar (Psalms)* üzerine yaptığı bir yorumda Origen; muhtemelen Caesarea Rabbinik Akademisi mensuplarından bir Yahudi âlimin, kutsal metinlerin çok sayıda odaları bulunan büyük bir eve benzediğini ve bunların her birinin kapısında aslında o odaya ait olmayan bir anahtar bulunduğunu söylediğini nakleder. İşte söz konusu kapıları açacak olan bu anahtarları bulmak büyük ve zahmetli bir iştir. Talmudik dönemin en parlak evresine ait olan bu rivayet, Kafka'nın Yahudi mistik geleneğindeki derin kökenleri hakkında bir fikir verebilir. Metaforu, Origen'i son derece etkilemiş olan bu Rabbi (Origen bu metaforu "mâhirâne" olarak nitelemektedir), hâlen vahye [Revelation/vahyin ürünü olan Kutsal Kitaba]² sahip olduğu halde, henüz doğru anahtara mâlik olmadığını bilmekte ve onu aramaktadır. Aynı fikirle ilgili bir başka formülasyon Lurianik Kabala'ya ait kitaplarda sıkça geçmektedir: *Torah*'ın her bir kelimesinin altı yüz bin "yüzü" [vechesi]³ vardır, yani, anlam katmanlarının ya da kapıların [her biri]⁴ Sina Dağı'nın eteğinde duran İsrailoğulları'ndan biri içindir. Her bir veche bunlardan yalnızca birine yöneltilmiştir; sadece o onu görüp deşifre edebilir. Dolayısıyla her bir insanın vahye nüfûzu kendine özgüdür. Otorite bundan böyle ilahi mesajın tek bir yanılmaz "anlamında" değil, onun, sınırsız yeni formlara bürünme kapasitesinde bulunur.

Bununla birlikte, Kutsal metinlere yönelik bu mistik yaklaşım, açıkça fark edilebilen iki tavrı ihtiva etmektedir: Bunlardan birincisi muhafazakâr, diğeri ise devrimcidir. Muhafazakârlar *Torah* ya da *Kur'ân* gibi kutsal kitaplarda kayıtlı olan tarihsel hakikatlerin ezelf ve ebedî geçerliliğini kabul etmektedirler. Onlar, bütün tarih boyunca bu geleneksel otoritenin esaslarını muhafaza ettiklerinden, neredeyse sınırsız bir özgürlükle Kutsal metinleri ele alabilmektedirler. Meselâ, *Zohar*'ın müellifi, Meister Eckhart ya da sûfilerin önde gelenlerinin eserlerinde karşılaştığımız, hatta bazen yanlış anahtarlar metaforunda olduğu gibi, hayal kırıklığına yol açabilen bu durum bizi şaşırtmamaktadır.

Devrimcilere gelince; onlar da kutsal kitapların dinî otoritesini tanıyabilirler, fakat muhafazakârlardan farklı olarak onlar, basitçe yok saymak ya da yalnızca belli bir zaman dilimi için geçerli olduğunu kabul etmek suretiyle, kutsal metinlerin lafzî anlamlarını bir kenara bırakıp bunun yerine kendi mistik yorumlarını ikame ederler.

Yahudilik tarihi, kutsal metinlere yönelik bu iki mümkün tavrın her birine ait klasik bir örneği haizdir. Bunların her ikisi de kutsal kitapların serdetmiş olduğu genel kuralların yerleşmesinden sonra vuku bulmuştur. Ben, muhteme-

² Ç.N.

³ Ç.N.

⁴ Ç.N.

len Hıristiyanlık öncesi dönemden Paul'e kadar geçen zamana ait olan *Ölü Deniz Tomarları* içindeki tefsir metinlerinin müelliflerine işaret ediyorum. Bununla birlikte, *Ölü Deniz Tomarları*'nın henüz kelimenin tam manasıyla mistik metinler olarak kabul edilip edilemeyecekleri hususu kesin değildir. Fakat, şayet bu hareketin liderlerinin mistik oldukları (ve yalnızca muhafazakâr reformcular olmadıkları) ortaya çıkacak olursa, o zaman bu literatür gerçekten muhteşem bir örnek oluşturacaktır. Öyle ki bu kendisine en büyük serbest yorumun eşlik ettiği, Kutsal Kitaba yönelik muhafazakâr tavra ait olarak bilinen en eski örnek olacaktır. Hatta şayet bu topluluğun (ya da liderlerinden birinin) kendine özgü dinî [inançlarını]⁵ aksettiren ilahiler asıl ilhamını mistik aydınlanmadan alıyorsa, onların yansıttığı dünya bütünüyle geleneksel otoritenin sınırları içinde kalıyor demektir; bu yorum, söz konusu otoriteyi gerçek manada dönüştürdüğünde dahi tamamıyla muhafazakârdır. Burada otoritenin iptali diye bir mesele söz konusu olamaz; zira amaç, bütün katılığına rağmen, daha ziyade restorasyondur.

Bir devrimci Yahudi mistiği olarak hakkında bilgi sahibi olduğumuz en seçkin örnek olan Paul'de durum oldukça farklıdır. Paul, geleneksel otoriteyi tahrip edici bir tarzda yorumladığı mistik bir deneyim yaşamıştı. Bununla birlikte o, kutsal metinlerin otoritesinden de bütünüyle vazgeçmek istemediği için söz konusu deneyimin belli bir zamanla sınırlı olduğunu, o an itibariyle etkisinin ortadan kalktığını açıklamak durumunda kalmıştı. Kadîm ifadelerin bütünüyle mistik bir yorumu orijinal çerçevenin yerini almış ve bu suretle Paul'ün yerleştirmeyi arzuladığı yeni otoritenin temelini teşkil etmişti. Tabir câizse, Paul *Eski Ahid*'i yapısına aykırı bir şekilde okumuştur. Onun gerçekleştirmiş olduğu bu inanılmaz zorlama kendisinin bu deneyiminin kadîm metinlerin anlamıyla kıyaslanamaz olduğunu göstermesinin yanında onun, yalnızca mistik yorumlar yoluyla olsa da, kutsal metinle olan bağını muhafaza etmede ne kadar kararlı olduğunu ortaya koymaktadır. Netice, Paul'ün *Mektuplar*'ını okuduğumuzda şaşkınlığımıza asla son vermeyen paradokstur: Zira bir tarafta *Eski Ahid* muhafaza edilirken, diğer yanda onun orijinal anlamı bütünüyle bir kenara bırakılmaktadır. Paul'ün *Mektuplar*'ının bir kutsal metin vazifesi gördüğü bu yeni teşkil edilen otorite doğası itibariyle devrimcidir. Yeni bir kaynak oluşturmasından dolayı o, Yahudilik içerisinde oluşmuş olan otoriteyle mevcut bağını koparır, fakat tamamıyla spiritüel terimlerle yeniden yorumlanmış olan eski otoritenin imajına bürünerek onunla olan ilişkisini kısmen de olsa sürdürür.

Mistik, bu tavırların her ikisinde de -muhafazakâr ve devrimci- kutsal metinlerde kendi özel tecrübesini yeniden keşfeder. Çoğu zaman, mistik anlamın gerçekten orada mevcut olup olmadığını, ya da bu anlamı mistiğin kendisinin oraya yükleyip yüklediğini söylemek zordur. Mistik yorumun dehası, metinde yer alan kesin/net anlamlı ifadelerden yeni manalar türetmek sûretiyle

⁵ Ç.N.

Kutsal metni adeta bir semboller mecmuasına dönüştürmedeki gizemli hassasiyetinde yatmaktadır. Burada lafzî anlam, yalnızca, mistiğin geçtiği bir kapı vazifesi görecektir şekilde muhafaza edilir, bununla birlikte o bu kapıyı kendisi için defalarca açıp kapatır. *Zohar* bu durumu Genesis [Çıkış]⁶ 12:1'in dikkate değer bir yorumunda veciz bir şekilde ortaya koymaktadır. Tanrı'nın İbrahim'e yönelik "Lekhlekha" şeklindeki sözleri yalnızca bunların literal anlamları olan "dışarı çık" şeklinde alınmaz –yani, bunlar sadece Allah'ın İbrahim'e, dış dünyaya çıkmasını emrettiği, şeklinde yorumlanmaz- fakat aynı zamanda bunun mistik anlamı olan "sen kendine doğru çık" manasına gelecek şekilde okunur.

III

Mistisizmin sahip olduğu bu muhafazakâr karakter genellikle iki unsura dayanır: Mistiğin almış olduğu eğitim ve onun manevî rehberi. Bunlardan birincisine gelince; mistik neredeyse daima kendi bünyesinde kadim bir mirası barındırır. O, kabul görmüş bir dinî otorite dâhilinde yetişmiştir ve eşyaya bağımsız bir gözle bakmaya ve kendi yolunu aramaya başladığında bile onun bütün düşüncesi ve bütün tasavvurunun üstünde o hâlâ geleneksel materyallerin nüfuz alanı dâhilindedir. O, atalarından kalan bu mirası kolayca bir kenara bırakmadığı gibi buna teşebbüs dahi edemez. Niçin bir Hıristiyan mistik daima Hıristiyanlığa ait vizyonlar görür de Budist geleneğin sahip olduğu vizyonlarla karşılaşmaz? Neden bir Budist kendi panteonuna ait figürleri müşahede eder de örneğin İsa'yı ya da Meryem Ana'yı görmez? Niçin bir Kabalist kendi aydınlanma yolunda Peygamber Eliaş ile yüz yüze gelir de kendisine yabancı bir dünyaya ait bazı şahsiyetlerle karşılaşmaz? Cevap şudur: Onların tecrübelerinin ifadesi doğrudan doğruya kendi dünyalarına ait sembollerle yer değiştirmektedir. Bu tecrübelerin objeleri bütünüyle aynıdır ve (özellikle Katolikler olmak üzere, mistiklerin bu şekilde farz etmeyi arzuladıkları gibi) gerçekte farklı değildir.

O halde, mistisizmin herhangi bir dinî otoriteyle hiçbir bağı bulunmadığı durumda ne olur? Şekilsiz mistik tecrübenin seküler yorumuna ait olan bu sorun Aydınlanma'dan beri mütemadiyen ortaya çıkmaktadır. Bu durum, belli yazarların bütün geleneksel otoriteleri dikkate almamaları ya da reddetmeleri, kendi mistik tecrübelerini seküler terimlerle ifade etmeleri ve bununla birlikte aynı tecrübe üzerine yaptıkları yorumu geleneksel imajlarla örtmeleri sebebiyle bulanık bir hal almaktadır. Rimbaud ve çok daha uygun bir örnek olarak William Blake'in durumu böyledir. Onlar kendilerini Luciferyan heretikler olarak addetmektedirler. Fakat onların imajınasyonları geleneksel imajlar vasıtasıyla belirginleşmektedir: Ya Rimbaud'da olduğu gibi resmî Katolik Kilisesi'ne ait ya da gizli ve ezoterik, hermetik ve spiritüalist orijinli olan Blake'teki gibi. Buradan da anlaşılmaktadır ki kendi otoritelerini temelde kendilerinde ve ferdi

⁶ Ç.N.

vizyonlarını seküler yorumlarında arayan bu tür devrimcilerde bile gelenek kendi gücünü apaçık bir şekilde göstermektedir.

Karşı konulmaz bir mistik tecrübenin bütünüyle naturalistik yorumu üzerine belki de en güzel örnek, Kuzey Amerika’da geniş bir kesim tarafından halen dahi okunmakta olan, Walt Whitman’ın dostu ve onun arzusunu gerçekleştiren kişi olan Kanadalı fizikçi Richard Maurice Bucke tarafından gerçekleştirilmiş olan çalışmadır. 1872 senesinde Bucke çok güçlü bir mistik aydınlanma yaşamış ve takip eden yıllarda o bunun anlamını izaha ve kendisini içten sarsan bütün büyük mistik tecrübelerin sırrına vâkıf olmaya çalışmıştı. O, bulgularını, *Cosmic Consciousness: A Study in the Evolution of the Human Mind* (1901) adını verdiği bir çalışmada kayıt altına almıştı. Bu eser, hakiki bir mistik tecrübenin, bizzat “mistik” tarafından bile, dinî otoriteden sarfınazar ederek bütünüyle içkin, tabii bir tarzda yorumlanabileceğini ortaya koyar. Bununla birlikte, burada bile, müellif tarafından kabul edilmiş olan bilimsel ve felsefî teoriler belirleyici bir rol oynamaktadır. Tıpkı Budistlerin, Neoplatonistlerin ya da Kabalistlerin ilgili teorilerinin onların kendi tecrübelerinin yorumlarını şekillendirmesinde olduğu gibi. XIX. asrın son dönemlerinde yaşamış olan bu yazara temel kavramlarını temin eden bilimsel teori ise Darwinizm’dir. Bununla aynı doğrultuda o, mistik tecrübeyi, insan bilincinin daha yüksek evrenselliğe doğru ilerlemesinde bir aşama olarak kabul ediyordu. Bu aynen yeni bir biyolojik türün ortaya çıkışını mutasyonun haber vermesi işleminde olduğu gibiydi ki bu durum söz konusu yeni türün görünümünü eski türlerin üyelerinden farklı kılmaktaydı. Bucke’ün “Kozmik Bilinç” diye tabir ettiği daha yüksek bilinç şekli bugün yalnızca çok az sayıda insan modeli tarafından temsil edilmektedir. Eninde sonunda bütün insanlığa yayılacak olan bu yükselmiş bilinç şu anda mistik tecrübe olarak adlandırılan şeyin ta kendisidir. Geçmiş nesillerin buna dinî bir yorum getirmeleri tarihsel olarak anlaşılabilir bir hatadır. Mistiklerin otorite iddiaları meşrû olmakla birlikte farklı bir şekilde açıklanmalıdır. O, bilinçleri yeni bir gelişim düzeyine erişmiş olanların otoritesidir. Elbette ki Bucke’ün teorileri bugün için bize naif ve bilimsel olarak da çürük/savunulamaz gelmektedir. Buna rağmen, mistik tecrübenin esasen şekilsiz oluşu ve bundan dolayı da birçok farklı yollarla yorumlanabileceği gerçeğine bir kez daha şahitlik etmesi yönüyle ben bunu son derece aydınlatıcı buluyorum.

Bununla birlikte, bu tür seküler mistisizm bir istisnâdır. Daha önce de gördüğümüz gibi, çoğu mistik, son derece doğal bir biçimde geleneksel tavır ve sembolleri kendilerine aşlamış olan eğitimlerinin güçlü tesiri altında kalmışlardır. Buna rağmen toplum bunun yeterli bir güvence teşkil ettiğini asla düşünmez. Tabiatı gereği mistisizm geleneksel otoriteden kontrol edilemez bir şekilde sapma tehlikesini daima bünyesinde barındırır. Şüphesiz bu durum, bir mistiğin manevî/spiritüel bir rehberine ya da Hindistan’da adlandırıldığı şekliyle bir “guru”ya sahip olması gerektiği şeklindeki yaygın inancın pek çok sebebinden bir tanesidir. Görünüşe bakılırsa, bu rehberin fonksiyonu esasen psikolojik-

tir. O, mistisizm âlemini keşfetmeye çıkan müridin tehlikeli durumlarla karşılaştığında yolunu kaybetmesine engel olur. Zira şaşkınlık hatta delilik pusuya yatmış beklemektir: Mistiğin yolu büyük tehlikelerle kuşatılmıştır; o, şuurun dipsiz kuyularına çok benzediğinden dolayı emin ve ölçülü adımlar atmaya gerektirir. Yogiler, sûfiler ve Kabalistler Katolik mistisizminin kılavuzlarından hiç de aşağıda kalmayacak şekilde, mistiğin o olmaksızın kendini mistik yolculuğun ıssız çöllerinde kaybolma tehlikesiyle karşı karşıya kalacağı manevî bir rehberin zaruretine vurgu yaparlar. Bu rehber, mistiğin zihnindeki uygun dengeyi muhafaza etmesini temin edebilecek nitelikte olmalıdır. O tek başına, kitaplardan öğrenilemez olan değişik doktrinlerin pratik uygulamalarına aşınadır. Onun ayrıca, ciddi önemi haiz olmasına rağmen çok az bahis konusu edilen bir fonksiyonu daha vardır: O, geleneksel dinî otoriteyi temsil eder. Yerleşik otorite tarafından kabul edilebilir olan kanallara yönlendirmek suretiyle mistiğin kendi tecrübesinin yorumuna şekil verir. Peki bunu nasıl başarır? Yürüdüğü yol boyunca ve nihayetinde umabileceği hususlar hakkında talebesini hazırlamak suretiyle o bunu gerçekleştirir. Başlangıçta o, her ne kadar biçimsiz de olsa mistik tecrübenin müridin bilincinde üstleneceği geleneksel ilkeleri belirler.

Örneğin, Loyolalı Ignatius'un, Katolik mistisizminin paha biçilmez kılavuzu olan *Spiritual Exercises* adlı eserini ele alalım. Daha işin başında o müridin bilincini İsa'nın Tutkusu'nun imajıyla doldurur. O, müridin her adımında tam olarak neyi hedeflemesi gerektiğini gösterir ve vaat ettiği bu fenomeni ona sunmaya koyulur. Tefekkür ve vecdin aşamalarının Yahudi mistisizminin Hasidik-Kabalistik ekolü tarafından yapılan tahlilini ele alacak olursak, burada da aynı durumun söz konusu olduğunu görürüz. Bu yorum Beyaz Rusya Hasidizmi'nin Habad ekolüne mensup ve Ladili Rabbi Shne'ur Zalman'ın oğlu olan Rabbi Baer'e ait *Kuntras he-Hithpa'aluth* isimli meşhur risalede yer almaktadır. Bu eser, faal tefekkür yoluna girmiş olan sâliki aşmak zorunda olduğu makamlar hususunda ayrıntılı şekilde bilgilendirir. Bu noktada onun mistik kariyerinin Yahudilikte katı bir tarzda ortaya konulan, Tanrı'ya karşı saf korku ve saf sevgi görüşüyle uyumu ile kontrol edilemez duygusal aşırılıklardan emin olup olmadığı gibi hususlar önem arz eder. O, ilahi olana yönelik tecrübesinde bu Yahudi mistiğin yolunun tanımlanabileceği ya da yorumlanabileceği geleneksel Kabalistik sembolleri temin eder. Özellikle en tehlikeli dönüm noktalarında bu yolun otoritenin hükümlerine uymasını bu suretle garanti altına alır.

Mistisizmi, yerleşik otoritenin sınırları dâhilinde tutmak için çoğu zaman çeşitli tavizler vermek zorunluluk arz eder. Bu tür tavizlere dair hayli öğretici olan bir örnek olarak –mistisizmin muhafazakâr ve ilerici yönlerinin etkili bir form meydana getirmek üzere nasıl birleştiklerini gösteren bir örnek- “Peygamber Elijah'ın Vahyi” anlamına gelen Kabalistik *gilluy Eliyahu* görüşünü irdelemek isterim.

Bütün tek Tanrılı dinlerin kendi tarihleriyle ilgili, onlara özgü farklı görüşleri vardır. Buna bir felsefe demek de mümkündür. Bu bakış açısına göre, bir dinin temel muhtevasını ortaya koyan ilk vahiy en yüce olandır, en üst makamda bulunandır ve her müteakip vahiy bir öncekine göre derece itibarıyla daha aşağıda bulunur ve daha az hüküm ifade eder. Bu durum apaçık bir şekilde kendi taze, canlı tecrübesine büyük önem atfeden mistik için ciddi bir problem doğurur. Böylece uzlaşma çözümleri gerekli hale gelmiş ve bu da kaçınılmaz olarak dinî terminolojide dile getirilmiştir. Kabalistik mistisizmin kendisinden kaynaklandığı Rabbinik Yahudilikte birçok farklı vahiy orijinal ve bunların her biri de kendi yolu açısından itimada şayan olarak kabul edilmiştir. Bunlar: Musa'nın, Peygamberlerin, Kutsal Ruh'un, (Mezmurlar'ın ve Kutsal Kitab'ın diğer bölümlerinin müelliflerinin dilinde ifadesini bulur) ve nihayet Peygamber Elijah'ın Vahyi'dir. Bu ilke yürürlüktedir. Bu aşamalardan her biri kendisinden öncekinden ziyade daha aşağıdaki bir otorite düzeyini temsil etmektedir. Bununla birlikte mistikler, gittikçe alçalan bu değerler skalasına uygun olarak tanımlamak şartıyla, yine de kendi tecrübeleri için bu geleneksel çerçeve dâhilinde bir yer açabilirler.

XII. asrın sonunda, Languedoc'ta ilk Kabalistler Yahudilik tarihi sahnesinde gözükmeye başladıklarında, "Peygamber Elijah'ın vahyinin" mütevazı alıcıları olmaktan başka bir şekilde nitelendirilmeyi istememelerinin sebebi budur. Fakat bu daha az mütevazı gözükmektedir. Zira Rabbinik Yahudiliğin başlangıcından itibaren Peygamber Elijah Yahudilerin temel meseleleriyle özdeşleştirilen bir figür olmuştur. İlahi mesajı nesilden nesile aktaran odur, zamanın sonu geldiğinde Yahudilikte ortaya çıkan bütün fikir, gelenek ve görüş çatışmalarını uzlaştıracak olan da odur. Hakiki dindarlar, hayâl âleminde gördüklerinden hiç de az olmayacak şekilde onunla gündelik hayatta karşılaşmışlar. O, Yahudi dinî idealinin dikkatli muhafızı, geleneğin Mesiyani koruyucusu ve teminatı olarak tasavvur edildiğinden onun gelenekle çelişen herhangi bir şeyi ifşa veya ilan edeceğine düşünmek muhaldir. Bu suretle, tabiatından dolayı, Peygamber Elijah'ın vahyi olarak mistik tecrübenin yorumu geleneksel otoriteyi sorgulamaktan ziyade onaylama eğilimindedir.

Bu makama ulaştığı söylenen ilk Kabalistlerin Posoicresli Rabbi Abraham ve oğlu Isaac the Blind [Amâ İshak]⁷ olması son derece önemlidir. Talmudik öğreti ve kültüre derinden bağlı bir adam olan Abraham ben David (ö. 1198) Güney Fransa'da kendi neslinin en büyük Rabbinik otoritesiydi. Fakat aynı zamanda o kendi tecrübesini apaçık bir şekilde muhafazakâr terimlerle formüle eden bir mistikti. Yazılarında, Kutsal Ruh'un kendisine çalışma mekânında görüldüğünü belirtirken, Kabalistler ona görünenin Peygamber Elijah olduğunu söylemişlerdi. Bu yorum tek başına Rabbi'nin geleneksel bilgisi ile onun mistik tecrübesinin yeni anlayışlara nakli arasında hiçbir çatışma ortaya çıkmayacağını ga-

⁷ Ç.N.

ranti edebilirdi. Hiçbir Rabbinik otorite iddiasında bulunmayan saf mütefekkir bir mistik olan oğlu babasının yolundan gitmeye başladığında, aynı iddia onun için de ortaya atıldı. O ve ekolü tarafından formüle edilen fikirler Rabbinik doktrinin meşrû mütemmimi olarak kabul edilmekteydi. Onların müntesipleri geleneksel otoriteyle hiçbir çatışma tehlikesiyle karşı karşıya değillerdi. Bununla birlikte bu mistisizmde devasa güçler iş başındaydı ve yeni vahyin kendileri vasıtasıyla aktarıldığı semboller güçlü ve geleneksel otoriteyle tehlikeli olmayan bir çatışmayı ortaya çıkarıyordu.

Bu tam da Kabalizm'in başlangıç dönemine denk gelmekteydi. Bunun ilerleyen zamandaki gelişiminde merkezî bir karakter durumunda bulunan ve XVI. asırda yaşamış olan Isaac Luria'da aynı olguyla karşılaşılır. Luria, en olgun şekilleriyle, mistisizmin her iki yönünü temsil etmekteydi. Onun tavrı kesinlikle muhafazakârdı. Yerleşik dinî otoriteyi bütünüyle kabul ettiği gibi dinî otoritenin önemini pekiştirmek ve daha derin bir anlam katmak suretiyle bunu güçlendirmeyi görev edinmişti. Bununla birlikte, apaçık bir şekilde muhafazakâr olan bu işte onun kullandığı fikirler son derece yeniydi ve kendi muhafazakâr bağlamlarında iki misli cüretkâr gözüküyorlardı. Dahası, bütün göz kamaştırıcı yeniliklerine rağmen onlar geleneksel otoriteden bir kopma olarak algılanmadılar. Zira Peygamber Elijah'ın otoritesi onlar için isteniyordu –ki bu talep, Luria'nın etkileyici kişiliği ve dindarlığı sayesinde oldukça kabul görmüştü. Fakat her ne kadar geleneksel kategoriler içerisinde tanımlanmış olsa da bu yeni otorite bir zamanlar kabul edildiğinde –savunucuları aksini iddia etmekle birlikte- Yahudilik içerisinde derin değişikliklere yol açmıştı. Her yeni vahyin kendisinden bir öncekinden daha alt düzeyde olduğu şeklindeki yaygın görüşle uyumlu olarak, Luria kendi ilhamının kaynağı hakkında suskun kaldı. Fakat bu suskunluk bizi yanıltmamalıdır. Onun kaynağı olan mistik tecrübe, en az Rabbinik Yahudilik dünyasında geçmişte gerçekleşenler kadar gerçek ve onlarla aynı düzeydedir.

IV

Kendi kutsal metinlerine, kendi dininin doktrinlerine ve ritüellerine yeni sembolik anlamlar yükleyen mistik, mensubu olduğu gelenekte yeni bir boyut ve yeni bir derinlik keşfeder –hemen bütün mistiklerin yaptığı ve çoğunlukla dinler tarihinde kendi önemlerini açıklayan şey budur. Kendi tecrübesini tanımlamak ve onunla ilgili yorumlarını formüle etmek üzere çeşitli semboller kullanmak suretiyle o aslında bu yeniden yorumlama işlemi üzerinden dinî otoriteyi onaylama yoluna gitmektedir. Bunu yaparken de, geleneksel görüşlere semboller olarak bakıp bakmamayı ya da yeni sembollerin yardımıyla onları aydınlatmaya teşebbüs edip etmemeyi dikkate almamaktadır. Fakat bu şekilde sembolik boyutları kullanıma açmak suretiyle o dinî otoriteyi dönüştürmekte ve müracaat etmiş olduğu sembolizm de bu dönüştürme ameliyesindeki vasıtası olmaktadır. O dinî bir hürmetle otoriteye itaat eder fakat bu onu, kimi zaman

radikal bir şekilde otoriteyi dönüştürmekten alıkoymaz. O eski sembolleri kullanır ve onlara yeni anlamlar yükler; hatta o yeni sembolleri kendilerine eski anlamlar yükleyerek de kullanabilir. Her iki durumda da mistisizmin muhafazakâr yönleriyle yeni, üretici yönleri arasında yakın bir diyalektik ilişki olduğunu görürüz.

Onunla olan çatışması tecrübesinin bilinçsiz katmanlarına dayanırken, dinî otoritenin, mistiğin zihninde mevcut olan bilinçli bir güç olduğunu söylemekte haklı mıyız? Hiç şüphe yok ki, bilinçli olanla bilinçsiz olanı ayıran sınırla muhafazakâr ve devrimci eğilimleri arasındaki sınırın kendilerinde çakıştığı/örtüştüğü mistikler mevcut olmuştur. Fakat bu durum bizim meseleyi basite indirgememize yol açmamalıdır. Zira çoğu zaman bu sınırlar öyle net değildir. Bu çatışma oldukça sık ve açık bir şekilde vuku bulur ve mistik de bu durumun son derece farkındadır: O mevcut otoriteye karşı çıkmak zorunda olduğunun ve yeni bir otorite teşkil etmek ya da otoriteyi bütünüyle lağvetmek üzere seçilmiş bulunduğu bilincindedir.

Mistik ilhamları reddedilemez olan Anabaptistler'in ve Quakerlar'ın büyük liderleri ile ilgili durum bu şekildedir –Hıristiyanlık tarihinden yalnızca bu iki çarpıcı örneği zikretmek yeterlidir. Yahudilikte ise Sabetaycı ve Hasidik liderlerle ilgili olarak da aynı durum geçerlidir. Psikolojik ve tarihsel kategoriler asla benzer değildir. Mistikler sıklıkla, yerleşik otoritenin sınırları dâhilinde kendilerini ifade edebilmek için azami gayreti göstermişlerdir. Yalnızca, kendi toplumları içerisinde kaynaklanan gereğinden fazla muhalefetle karşılaştıklarında açıktan çatışmaya zorlanmışlardır. Bununla birlikte, şayet seçme özgürlükleri olsaydı, arzuladıkları bir şey olmayan bu çatışmalardan kaçınırlardı. Belli vakalarda, mistiklerin yalnızca herhangi bir çatışma onları mecbur bıraktığında kendi fikirleri üzerine gittikçe dozu artan radikal yorumlar yapmaya başladıkları kanıtlanabilir bir durumdur.

Methodism'in kurucusu olan John Wesley'in *Journal*'ı bununla ilgili çarpıcı bir örnek oluşturmaktadır. Kendini tecrübesinin diyalektiğine iyice kaptırılmış bir mistiğin, yerleşik dinî otorite ile çatışmaya sürüklenmemek için nasıl da bütün gücüyle mücadele ettiği nadiren apaçık bir şekilde tasvir edilmiştir. Anglikan kilisesi ile yaşanan bir ihtilaf, içeriden değil de dışarıdan, zorla Wesley'e kabul ettirilmişti. Fakat ardından o tam bir bilinçle bunu kabul etmiş ve mücadelesini sonuna kadar sürdürmüştü. Mevcut belgelerin müsaade ettiği kadarıyla bir hüküm vermek gerekirse, ünlü gnostik lider Valentinus'un durumu da bununla pek çok yönden benzerlik arz eder. Biz aynı gelişmeyi, ilk önderlerinin Rabbinik otoriteyle asla çatışma düşüncesi bulunmayan Hasidizm tarihinde de görmekteyiz. İhtilaf kendilerine zorla kabul ettirildiğinde onlardan bazıları kendi spiritüalist mistisizmlerinin sınırlarını genişletmişlerdi. Bununla birlikte bir zaman sonra bu hareket ve onun Rabbinik muhalifleri, başlangıçta müteReddit fakat süreç içerisinde sağlam bir anlaşmaya varmışlardı.

Evet ama hangi şartlar altında ihtilaf vuku bulur? Hangi tür mistisizm otoriteyle çatışmayı davet eder, hangisi etmez? Ne yazık ki bu sorulara verecek tatmin edici bir cevabımız yoktur. Bu tür ihtilaflar çoğunlukla tahmin edilemezdir ve esas olarak da bunlar mistiklerin şahsiyetlerine ya da doktrinlerine bağlı değildir. Bu çatışmalar bütünüyle tarihsel şartlara istinat eder. Bununla birlikte bu durumun bir istisnası vardır: Fıtraten radikal olarak nitelendirilebilecek olan mistikler –ki bu kesinlikle mistiklerle sınırlı tutulamaz olan bir şahsiyet özelliğidir. Kendi fikirlerinin radikal formülasyonlarına tabiaten eğilimli olan çok sayıda insan vardır ki bunlar her çeşit otoriteden sıkılırlar ve ne türden olursa olsun kendi yoldaşlarının aşırılıklarına karşı da asla tahammülleri yoktur. Yerleşik otoriteye karşı durmak için de bunların illa ki mistik olmaları gerekmez. Fakat bir şekilde bunlar mistik olduklarında bu radikal eğilim bilhassa aşikar hale gelmeye başlar. Tıpkı İngiliz Quaker hareketinin başlangıcındaki George Fox'un durumunda olduğu gibi.

Yalnızca nihilistik mistisizmin nadir ve aşırı durumlarında mistik doktrinler aslında çatışma ima ederler. Bunun dışında her ne olursa olsun herhangi bir çatışmaya yol açmaksızın belli zaman ve mekânlarda azami derecede güçle ifade edilen doktrinler başka tarihsel şartlar altında şiddetli çatışmaları kıskırtmışlardır. Bu durumla alakalı olarak Katolik mistisizmi meşhur örnekleri bünyesinde barındırmaktadır ve bir mistisizm tarihçisi, biri kilise tarafından kabul edilirken diğeri heretik olarak suçlanan ve görüntüde benzer olmakla birlikte hakikatte tamamen birbirinden farklı olan iki doktrin mevcut olduğunu ispat noktasında apolojistlerin teşebbüslerinden çok az istifade edebilir. Örneğin, 17. asrın sonlarına doğru Madame Guyon mahkûm edildiğinde değişen, İspanya kilisesindeki Quietism'in temsilcileri tarafından orijinal olarak formüle edilmiş olan doktrinler değildi. Değişmiş olan tarihsel şartlardı.

Benzer bir durumla Hasidizm'de de karşılaşmaktayız. XVIII. yüzyılda Polonya Hasidizmi'nin kurucusu olan Baal-Shem, Tanrı ile söyleşmenin (*devekuth*) kitaplar üzerinde çalışmaktan çok daha önemli olduğu şeklindeki tezini ileri sürdüğünde, bu durum dikkate değer bir muhalefete sebep olmuş ve bütün Hasidik karşıtı polemiklerde bu hareketin tahrip edici ve anti-Rabbini eğilimleri hakkında delil olarak kullanılmıştır. Fakat tamamiyle aynı teori iki yüz yıl önce Isaac Luria tarafından Safed'de ileri sürülmüş fakat herhangi bir husumete sebebiyet vermemiştir. Değişen görüş değil, fakat tarihsel ortamıdır.

Şimdi de, mistiklerin otoriteye yönelik tavrından, mistiklerin mücadelelerini geleneksel sınırlar içerisinde tutmaya yönelik olan otoritenin gayretlerine dönüp bakalım. Daha önce de gördüğümüz gibi, otoriteler genellikle mistiğin yoluna engeller koymak için ellerinden geleni yaparlar. Otoriteler ona hiçbir cesaret vermez ve şayet sonunda engeller mistiği yıldırıp eski alışılmış yoluna geri döndürürse otoritenin bakış açısına göre bu çok daha iyidir.

Bütün büyük kurumsal dinler din adamı sınıfından olmayan mistiklere karşı belirgin bir menfi tavır sergilemişlerdir –kendi tecrübelerinin yoğunluğu tarafından coşkuya kapılan bu eğitimsiz mistikler gelenek ve dinen kabul görmüş yollar olmadan da varlıklarını sürdürebileceklerine inanırlar-. Mistik aydınlanmaya talip olan kişi ne kadar az eğitilmiş ve teolojii ne kadar az biliyorsa onun otoriteyle çatışma tehlikesi o kadar büyüktür. Kendine özgü muhtevası bir tarafa bırakılacak olursa, geleneksel otoritenin bakış açısıyla kaleme alınan mistisizmle ilgili bütün el kitapları bu hususu izah eder. Örneğin Yahudi otoriteler, bütünüyle Talmudik gelenekle yetişmiş olan âlimlerin mistik uygulama ve spekülasyonla ilgilenme haklarını kısıtlamak suretiyle çatışmalardan kaçınmaya çalışmışlardır. Bütün Kabalistik el kitapları Maimonides’in şu uyarısını naklederler: “Azığını yanına almayan hiç kimse cennete (mistisizm sahasına) giremez.” Onun bu ifadeyle kastı, temel düzeydeki Rabbinik esaslara dair bilgidir.

Şu husus itiraf edilmelidir ki, bu tür uyarılar hiç de etkili olmamışlardır. Büyük dinlerin tarihleri laik [din adamı sınıfına mensup olmayanların temsil ettikleri]⁸ mistisizmle ve ondan kaynaklanan hareketlerle doludur. Hristiyanlık tarihinde, Gnostikler, Özgür Ruh Tarikatı, İspanyol Alumbrados Hareketi ve son dört yüz yılın Protestan tarikatları bu duruma örnek teşkil ederler. Kilisenin bütün bu hareketleri sapmalar olarak yaftaladığı gerçektir. Fakat Yahudilikte durum her zaman aynı değildir. Her ne kadar büyük Kabalistlerin birçoğu Maimonides’in muhafazakâr şartlarına uysalar da, daima Rabbinik bilgi konusunda çok da yeterli olmayan ya da tam bir Talmudik eğitimden geçmeyen Kabalistler de var olmuştur. Bu duruma uygun bir örnek teşkil eden, son asırların bütün Yahudi mistikleri arasında en şöhretlisi olan ve Baal-Shem Tov olarak da bilinen Israel Baal-Shem’dir. Kelimenin geleneksel manasında onun “ilmi” oldukça yetersizdi. Koyulduğu yolda kendisine rehberlik edecek ete-kemiğe bürünmüş bir rehberi yoktu. Kendisinden dolayı olarak bahsettiği yegâne manevî rehberi, kendisiyle süreklilik olarak ruhanî ve hayalî yolla temasta olduğu Peygamber Shilohlu Ahijah’tı. Kısacası o saf bir laik mistikti ve laik mistisizm onun tarafından kurulan Hasidik hareketin gelişmesinde hayati bir faktördü. Bununla birlikte bu hareket (her ne kadar işbirliği pahasına da olsa) geleneksel otorite tarafından tanınmıştı. Laik mistisizmin önemli bir görev üstlendiği diğer hareketler –örneğin Sabetaycılık- bu türden bir tanınmayı başaramamış ve Rabbinik otoriteyle açıktan çatışmaya zorlanmıştı.

Özellikle monoteistik dinlerde dinî otoriteler, toplumdaki mistiklerle çatışmadan kaçınmak için bir başka metoda daha sahiptiler. Bu da onlara sosyal sorumluluk yüklemektir. Kendi aralarında aydınlanmış topluluklar olarak kalmak yerine, sıradan halkın içine karışmaları ve onların faaliyetlerine katılmaları için onlar mistiklere baskı uyguladılar. Hristiyanlıkta, monastisizmin baş-

⁸ Ç.N.

langıcından itibaren mistikler daima bir araya gelmeyi başarabilmişlerse de bu durum her zaman Yahudilikteki kadar net değildi. Talmudik dönemden itibaren, mistiklerin kendilerine özgü cemaatler teşkil etmelerini sağlayan kararlı bir eğilimi müşahede etmekteyiz. Rabbiler, zaman zaman mistik tecrübenin, yani “Tanrı aşkının” halk içinde gerçekleştirilen bazı faaliyetlerle teyit edilmesi gerektiği hususunda ısrar etmişlerdir. Zira kişinin ruhunu Tanrı’ya açması yeterli değildir. Bu eğilim uysal mistikler arasında son derece etkili olmuş ve onları geleneksel otoritenin tespit ettiği sınırlar içerisinde tutmayı başarmıştır.

Mistisizmle dinî otorite arasındaki gerilimi hafifletmek amacıyla gerçekleştirilen bu türden teşebbüslere karşı sürdürülen taban tabana zıt ve zulaştırılmaz muhalefet içerisinde, mistik tecrübe ya da aydınlanma adına bütün otoritenin reddedildiği aşırı mistik nihilizm örneği de bulunmaktadır. İlk bakışta, nihilist mistik son derece özgür ve kendi sezgisinden bütünüyle emin gözüktür. Zira o mistik tecrübenin en yüce hedefine -yani, bütün formların dağılması hedefine- ulaşmış olmaktan dolayı, bütün değerleri ve bunların meşrûiyetinin teminatı olan otoriteyi reddeder. Bununla birlikte, tarih nokta-i nazarından bakıldığında o mistiklerin en çok baskı altında olanı ve dolayısıyla özgürlüğü bulunmayanıdır. Çünkü cemiyette vücut bulmuş olan tarihsel realite onu, herhangi bir başka mistikten çok daha fazla kendi mesajını açıkça ilan etmekten alıkoyar. Şüphesiz bu durum, nihilistik mistisizm metinlerinin [onlara dair belgelerin]⁹ neden bu kadar az olduğunu açıklamaktadır. Yıkıcı özelliklerinden dolayı otoriteler metinleri göz önünden uzaklaştırmış ve tahrip etmişlerdir. Bunlar arasında bugüne intikal edenler üzerindeki yorumlarımız, müelliflerinin kullanmış olduğu ifadelerin çift anlamlı oluşları nedeniyle, tartışmaya açıktır.

Bugüne ulaşamamış olan, II. yüzyılın gnostik nihilizmine ait orijinal kaynakların yokluğunda, bana öyle geliyor ki biz, Jacob Frank’ın talebelerinin hocalarının öğretilerini onun konuşmalarından kayda geçirdikleri, Polonya dilinde kaleme alınmış *Book of the Words of the Lord* adlı eserden daha etkileyici bir başka metne sahip değiliz. Sabetaycı hareketin radikal rüzgarında hayat bulan bu kitap, nasıl olup da, kişinin mistik tecrübesinin hayatın aslî kaynağı ile olan temasının bütün otoriteyi inkarı çağrıştıran bir sembolle kendini ifade edebildiğini açıklamaktadır. Kurtuluştaki Mesiyaniğin özgürlüğe dair bir aydınlanma, Frank için “Hayat” sembolü çerçevesinde belirginlik kazanır. Bununla birlikte bu “Hayat” her şeyin Tanrı’ya bağlı, dünyanın ilahi kanunla idare edildiği ve O’nun hükümranlığında olduğu ahenkli bir hayat değildir. Tam aksine o, son derece özgür, hiçbir kanun ya da otorite ile sınırlandırılmayan ve fasılasız bir tarzda biçimler var edip yok etmeye dayalı bir hayattır: O, bütün canlı şeylerin anarşik bir karmaşasından ibarettir. İşte bu kaynayan kazana, kesintisizce süren yok oluşa mistik balıklama dalar. Ona göre bu insanoğlunun nihaî [en yü-

⁹ Ç.N.

ce]¹⁰ tecrübesidir. Frank'a göre, anarşik yıkım, "Hayat" kelimesinin bütün şeytânî ışınımını, bütün olumlu seslerini ve çağrışımlarını temsil etmiştir. Bu nihilist mistik yaşayan şeylerin özgürlüğünün içerisinde doğmuş olduğu bu uçurumun derinliklerine iner; önüne çıkan bütün şekil ve formların hiçbirine takılmaksızın burayı baştan başa geçer; her türden değerleri ve kanunları red ve iptal etmekten zevk almaksızın kutsallıklarını hiçe sayarak ayakları altına alır. O, bütün bunları hayatın özüne ulaşmak için yapar.

Toplumun ve toplumsal müesseselerin bakış açısı itibarıyla böylesi bir mistisizmin şeytânî addedilmesi gerektiğini söylemeye lüzum yoktur. Bu ayrıca, bütün müşahedelerin en tahrip edicisi olan bu şey Yahudi şeriatine karşı çıkan ve Yahudilikle bağlarını koparan biri tarafından en pervasız tarzda şekillendirilmiş olmalıdır şeklindeki Yahudilik tarihi boyunca süren büyük gerilimlerden birine işaret etmektedir.

V

Büyük Hasidik azizlerinden biri olan Romanovlu Rabbi Mendel Torum'dan (ö. 1814) bize nakledilen bir söz otorite ile mistisizm arasındaki ilişki probleminin bütününe ışık tutmaktadır. Şimdi bu ifadeyi yorumlamaya çalışalım: Herkesin malumu olduğu üzere, Sina Dağı'nda İsrail'e indirilen vahiy kesin bir şekilde tanımlanmış ilkeler bütünüydü, insanoğluna bir çağrıydı. Onun anlamı son derece açıktır ve o kesinlikle sınırsız yoruma müsait olan bir mistik formülasyon değildir. Bununla birlikte, sorulması gereken soru şudur: Bu vahiyde mevcut olan bütünüyle ilahi unsur nedir? Bu sorun *Talmud*'da da bahis konusu edilmiştir. İsrail'in çocukları On Emir'i aldıkları zamanda hakikatte ne duyabilirlerdi ve ne duydular? Kimine göre emirlerin tamamı İsrail'in çocuklarına hitaben doğrudan ilahi ses tarafından dile getirilmişti. Bazılarına göre ise, yalnızca ilk iki emir yani "Tanrı Yahova Benim" ve "Karşımda başka ilahların olmayacak" doğrudan söylenmişti. Daha sonra insanlar bu ilahi sese daha fazla tahammül edemediklerinden diğer emirleri Musa aracılığı ile almak zorunda kalmışlardı. Musa tek başına ilahi sese tahammül edebilmiş ve onlar da Yüce Otorite'nin beyanı olan On Emir'i insan sesiyle tekrarlayabilmişlerdi.

İnsanlar için ilahi sesin yorumcusu olan Musa fikri daha sonraları çok daha radikal bir biçimde Maimonides tarafından geliştirilmişti.¹¹ Onun görüşleri Romanovlu Rabbi Mendel tarafından nihaî seviyesine ulaştırılmıştır. Rabbi Mendel'in görüşüne göre, ilk iki emir bile İsrailoğullarına doğrudan vahyedilmiş değildi. İsrail'in işittiği yegâne şey, İbranice metinde ilk Emir'in başlangı-

¹⁰ Ç.N.

¹¹ *Guide to Preplexed* adlı çalışmasında o (II/33) şöyle bir görüş ileri sürer: Sina dağında gelen vahiyyle ilgili bölümlerde, İsrailoğullarının bazı sözler işittikleri söylenen yerlerde kastedilen onların sesin (anlaşılmaz) tınısını işittikleridir. Bununla birlikte Musa anlamlarını kavramasını sağlayan bir netlikte sözleri duymuş ve bunları kendilerine aktarmıştır.

cında yer alan “anokhi” kelimesinin ilk harfi olan “Alef”tir (elif/1). Son derece dikkate değer bir beyan olması itibariyle, bu beni etkilemiştir. İbranice’de “Alef” ünsüzü, bir kelime ünlü harf ile başladığında gırtlığın almış olduğu pozisyonu temsil etmekten başka bir şeyi ifade etmemektedir. Şu halde, denilebilir ki, “Alef” çıkarılan bütün seslerin kaynağını ifade etmektedir ve gerçekten de Kabalistler onu, özünde bütün alfabeyi ve dolayısıyla bütün diğer insan beyanlarının kapsayıcısı hasebiyle bütün diğer harflerin manevî kökeni addetmektedirler. Alef’i işitmek demek onun yanında hiçbir şeyi duymamak demektir; o bütün işitilebilir dilin hazırlığıdır, fakat o kendi başına hiçbir belirli, özel anlam taşımamaktadır. İsrail’e gelen asıl vahyin yalnızca Alef’ten ibaret olduğu şeklindeki cesur beyanıyla Rabbi Mendel Sina Dağı’ndaki vahyi, sonsuz anlama gebe olmakla birlikte belli bir mana taşımayan mistik bir ilhama dönüştürmüş olmaktadır. Dinî otoritenin esasını teşkil etmesi için onun insan diline tercüme edilmesi/aktarılması gerekmektedir ve Musa’nın yaptığı da buydu. Bunun ışığında, otoritenin dayandığı her beyan, ne kadar sağlam ve yüce de olsa insanî bir yorum olmaktadır.¹² Tarihte bir defa bir mistik tecrübe bütün bir millette bahşedilmiş ve o milletle Tanrı arasında bir bağ oluşturulmuştur. Bununla birlikte bu vahiydeki hakikaten ilahi unsur olan bu engin/muazzam Alef kendi başına ilahi mesajı ifade edebilecek kapasitede değildi ve yine o kendi halinde ilgili toplumun tahammül edebileceğinden daha fazla bir şey idi. Yalnızca Peygamber bu anlaşılmaz sesin anlamını halka aktarabilecek güçle donatılmıştı. Otoriteyi tasarlayıp ortaya çıkaran ise yalnızca mistik tecrübenin kendisidir.

¹² Dostum Ernst Simon’un benim dikkatime arz ettiği üzere bu fikir büyük bir isabetle ve mistiklerin dilini çağrıştıran bir formda Rosenzweig tarafından 1925’te Martin Buber’e hitaben kaleme alınan bir mektupta dile getirilmiştir. Rosenzweig Sina dağında gelen vahyin kanun içerdiği fikrini reddeder. “Vahyin yegane muhtevası ... bizatihi vahyin kendisidir; *va-yered* ile [o indi, Çıkış 19:20] o esas itibariyle tamamlanır, *va-yedabber* ile [o konuştu, Çıkış 20:1] yorum ortaya çıkar ve bunun daha da ötesi: *’anokhi* [On Emir’in başındaki “1”]. Krş. Franz Rosenzweig, *Briefe* (Berlin: Schocken Verlag, 1935), 535. Franz Rosenzweig’in İngilizce tercümesi içinde, N. N. Glotzer (ed.), Franz Rosenzweig *On Jewish Learning With an Exchange of Letters between Martin Buber and Franz Rosenzweig* (New York: The University of Wisconsin Press, 1955), 118.